

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1. De slag om Kobani	11
2. Wierook in Beiroet	21
3. Herfsttij van een imperium	49
4. Turken lopen niet in de Engelse en Franse pas	71
5. Radicalen verstoren de Pax Americana	99
6. Een nieuwe strohalm? De opkomst van het fundamentalisme	127
7. Islamitische staat: modern of middeleeuws?	145
8. Samenvatting en voorzichtige blik op de toekomst	181
9. Verder lezen?	189
Index	195

Voorwoord

Dit boek is in de eerste plaats een bescheiden aanzet om de contouren van de complexe geschiedenis van deze regio te schetsen. Daarnaast is het de weerslag van een bijzondere geschiedenis van een vriendschap.

De ontstaansgeschiedenis van dit boek begint begin jaren negentig van de vorige eeuw. We kwamen elkaar tegen in Zaandam, op het Sint Michaelcollege waar de één (Hans) een jonge leraar was en de ander (Sven) zijn leerling. Het was toen al duidelijk dat we een passie deelden voor geschiedenis. We bespraken de eerste Golfoorlog in de klas. Een blik op de geschiedenis kon immers enigszins verhelderen waarom Saddam Hoessein in die jaren Koeweit binnenviel.

Na 1992 zijn we ieder ons weegs gegaan en verloren we elkaar lange tijd uit het oog. Twintig jaar later kwamen we via de sociale media opnieuw met elkaar in contact. Het leeftijdsverschil van tien jaar dat de leraar en de leerling scheidde, bleek tussen een eind-dertiger en eind-veertiger geen onoverbrugbaar verschil meer en er ontstond een hechte vriendschap. Het Midden-Oosten was een belangrijke gemene deler. We zochten elkaar op in Istanboel, deelden artikelen en bespraken de ervaringen die we opdeden in het oosten van Turkije, in Egypte en Oezbekistan en het noorden van Irak.

Hans was intussen begonnen lezingen te geven met de titel 'Begrijp jij het Midden-Oosten nog?'. Deze lezingen waren niet opgezet als wetenschappelijke verhandelingen, maar beoogden op een laagdrempelige manier de geschiedenis van het huidige conflict uiteen te zetten. Bezoekers van de lezing moesten, bij wijze van spreken, in staat zijn om de volgende dag de krant beter te begrijpen. Meer dan 1000 mensen bezochten de lezingserie en spraken hun waardering uit. De bezoekers gaven aan dat ze de informatie graag nog eens wilden nalezen en daarom volgde stevast het verzoek: 'Kun je er geen boek van maken?'

En zo zijn we in 2015 begonnen om zaken uit te werken, te lezen, en op zoek te gaan naar een schema of verhaalstructuur waarin zo iets uitgebreids als de actualiteit en geschiedenis van het Midden-Oosten begrijpelijk gemaakt kan worden. Pas in de afgelopen zomer hebben we met krijt op de tegels in een Haarlemse achtertuin de structuur getekend van dit boek. Dat er veel buiten beschouwing is gelaten en we daarnaast op punten zaken ook drastisch hebben vereenvoudigd, mag niet verbazen. Het boek had tien, twintig keer de omvang gehad van het huidige boek als we dat niet gedaan hadden. Een definitief geschiedverhaal van het Midden-Oosten bestaat ook niet. Toch denken wij een boek te hebben geschreven dat de westerse leek introduceert in de geschiedenis van de regio en wegwijs maakt in de dynamiek van de actuele oorlog in Irak en Syrië.

Dankwoord

We willen een aantal mensen hartelijk dank zeggen. Allereerst zijn dat de bezoekers van de lezingen. Hun eerlijke vragen en opmerkingen hebben geleerd dat we zaken nog beter moesten uitleggen. Ten tweede danken wij de meelezers: Mathea Mevissen, Ria Visscher, Ton van Raak, Els Huizing en Araik Gingnagel. Zij hebben ons behoed voor het gebruik van te dure woorden, verkeerde verwijzingen, grammaticale blunders en het te pas en te onpas gebruiken van het woord prachtig. Ten derde de medewerkers van de Amsterdam University Press, met name Saskia Gieling die brood zag in ons ondoordachte plan voor dit boek. Uiteraard zijn alle fouten en vergissingen in dit boek onze eigen verantwoordelijkheid.

We willen ons boek niet opdragen aan een held uit de Arabische Lente, aan een politicus of aan een abstract ideaal. Wij houden van het Midden-Oosten, omdat we er heel veel leuke mensen hebben ontmoet. We hebben aan hen gedacht toen we dit boek schreven.

Ten slotte: ons boek is geen wetenschappelijke verhandeling, maar mochten er zaken zijn die naar je idee niet kloppen, dan

horen we het graag. Je kunt ook lid worden van onze Facebook-groep 'Begrijp jij het Midden-Oosten nog?' en daar reageren. Voor degene die meer wil lezen: achter in dit boek vind je een leeswijzer.

Zaandam/Haarlem, april 2016

Hans Luiten

Sven de Graaf

¹ <https://www.facebook.com/Begrijp-jij-het-Midden-Oosten-nog-1036073113100799/?ref=hl>

1. De slag om Kobani

Kobani, Syrië, 2014

Op een kale berg hurken enkele tientallen mannen naast elkaar. De meesten zijn een jaar of dertig. Om hen heen strekt zich een golvend landschap uit van dorre, bruine heuvels. Sommige mannen dragen een T-shirt, anderen een eenvoudig overhemd, een enkeling draagt een typisch Koerdische pofbroek. Ze lopen op goedkope schoenen, onder de modder. Een van de mannen heeft een verrekijker in zijn handen. Met sombere blikken turen ze het dal in. Een jonge simit-verkoper, met op het hoofd een enorme stapel van deze ronde broodjes, probeert vergeefs hun aandacht te trekken.

De mannen kijken als toeschouwers naar een wedstrijd. Een gruwelijke wedstrijd, amper een kilometer van hen vandaan, net over de Turks-Syrische grens.

Rookpluimen stijgen op uit de stad. De mannen vloeken. Met hun mobieltje weten ze soms contact te leggen met een familielid in de belegerde stad. Ze ballen hun vuisten als Islamitische Staat (IS) een grote, zwarte vlag weet op te richten op een strategisch gelegen heuvel. De stad dreigt te vallen.

In september 2014 vochten in de stad Kobani Koerdische strijders tegen een overmacht van strijders van IS, die in hun razendsnelle opmars tot aan de grenzen van deze stad waren opgerukt. In de weken daarvoor hadden ze duizenden doodsbange Syrisch-Koerdische families op het platteland voor zich uit gedreven. Bij de Turkse grens werd een verdere vlucht naar het noorden door Turkse soldaten tegengehouden. Pas na hevige rellen lieten de Turkse autoriteiten de golf vluchtelingen toe. Strijders van de Syrisch-Koerdische 'Volksbeschermingseenheden' (YPG) vochten intussen een verbeterd strijd om IS buiten de stad te houden, maar konden de opmars van de beter bewapende strijders niet volledig stuiten.

De slag om Kobani, voorbeeld van het complexe Midden-Oosten

De slag om het stadje Kobani is een voorbeeld van de complexe en soms onnavolgbare actualiteit van het Midden-Oosten. Turkije, IS, verschillende Koerdische fracties en tenslotte de Verenigde Staten streefden bij deze slag elk hun eigen doel na. Het is dan ook niet vreemd dat veel mensen het conflict niet meer kunnen volgen.

Het voornaamste uitgangspunt van dit boekje is om de lezer een historisch raamwerk te bieden waarmee zij in staat wordt gesteld de huidige ontwikkelingen te begrijpen en te volgen. De slag om Kobani is als aanleiding genomen om allereerst de complexe verhoudingen van de partijen onderling te laten zien om die vervolgens inzichtelijk te maken door ze tegen een historische achtergrond te plaatsen.

Tijdens de laatste maanden van 2014 woedt de strijd in de stad in alle hevigheid. IS-strijders plegen zelfmoordaanslagen om een doorbraak te forceren. Geruchten van executies van gevangengenomen Koerden doen de ronde. Op televisie en sociale media zijn beelden van vrouwelijke YPG-vechters te zien. Op twitter meldt de hashtag 'OccupyKobani' dat één van hen, Arin Mirkin, zichzelf heeft opgeblazen om daarmee zeven IS-strijders uit te schakelen. Klopt dat bericht? Wie kan het bevestigen?

De mannen op de heuvel wijken niet, ze blijven kijken. Pal naast hen staat een tiental Turkse tanks. De tankbemanning rookt en lacht om elkaars grappen, slechts een enkele soldaat kijkt met de mannen mee het dal in. Foto's van deze tanks gaan de hele wereld over en roepen verontwaardiging op. Waarom kijkt de Turkse regering lijdzaam toe hoe IS onder de Koerdische strijders een bloedbad aanricht? Kan zij dit leed zomaar laten gebeuren? Zit hier een strategie achter? Op Twitter menen sommigen het antwoord te weten: De fundamentalistische soenniet is op de hand van de gelijkgestemde IS-strijders. Of dat zo is, valt uit de kranten nauwelijks op te maken.

Kort voor de aanval van IS op Kobani had de Amerikaanse regering besloten dat de opmars van IS een halt toegeroepen moest worden. Directe aanleiding was de wrede vervolging van duizenden Jezidi's in Irak begin augustus 2014. De Amerikanen waren inmiddels gestart met de eerste bombardementsvluchten in Irak. De druk nam toe om ook in Kobani in te grijpen. Een week na de aanval op Kobani door IS zien de mannen op de heuvel de eerste bommenwerpers verschijnen en hun dodelijke lading afwerpen.

In verschillende Turkse steden komt het eind 2014 tot straatgevechten tussen boze Koerden en de Turkse politie. Woedende Koerden eisen van hun regering dat zij de grens over mogen steken om hun broeders in Kobani te steunen. Ook bij de grens vechten Koerden, die zo snel mogelijk de strijd met IS willen aangaan, met Turkse soldaten, die dat tegen elke prijs willen voorkomen. De Turken wijken niet. Misschien begrijpelijk? De Koerdische strijders in Kobani zijn lid van de Partiya Yekitiya Democrat (PYD), de Democratische Eenheidspartij. Dat is een Koerdische partij die dit gebied in handen heeft gekregen met steun van de sji'itische dictator Assad, en dat is weer een vijand van de Turkse president Erdoğan. De PYD is in de ogen van de Turken tevens een bondgenoot en verlengstuk van de Partiya Karkerên Kurdistanê, de PKK of de Arbeiderspartij van Koerdistan, waarmee de Turkse staat tussen 1984 en 2003 een slopende burgeroorlog voerde. Is dat misschien de reden waarom de Amerikanen de opstelling van de Turkse regering jegens die partij niet begrijpen?

De Amerikanen eisen niettemin dat de Turkse regering partij kiest. Ankara verzint een ogenschijnlijk bizarre oplossing. Koerdische strijders mogen vanuit Noord-Irak over Turks grondgebied in een konvooi naar de grensplaats manoeuvreren. Dat doen ze ook, in vol ornaat en voor het oog van de wereldpers, toegejuicht door uitzinnige Koerden. Dat de Turken dit wel toestaan, heeft te maken met het feit dat deze Koerdische strijders geen onderdeel van de PYD of PKK zijn, maar Peshmerga's. Zo worden de *Iraaks*-Koerdische strijders

genoemd. Deze Koerden komen uit de semi-autonome deelstaat in het noorden van Irak. De Iraakse deelstaat Koerdistan wordt geleid door de KDP van president Barzani, een Koerdische heerser, waar de Turkse president Erdoğan juist heel goed zaken mee weet te doen en die op niet al te vriendelijke voet staat met de PKK/YPG.

Kobani, Duitse ‘Kompagnie’ en Armeens kerkhof

Voor de Eerste Wereldoorlog maakte het gehucht Kobani nog deel uit van het langzaam uiteenvallende Osmaanse rijk. Het Duitse keizerrijk was er veel aan gelegen om deze oude wereldmacht aan zich te binden, een weliswaar verzwakte maar nuttige bondgenoot tegenover het Frans-Engels-Russische bondgenootschap. De Duitsers investeerden in militaire apparatuur en Pruisische militaire trainingen, maar stelden ook voor om samen met de Osmanen een spoorlijn tussen Berlijn en Bagdad aan te leggen. Nadat het Osmaanse rijk voor de enorme leningen (met hoge rente) tekende, konden de Duitse ingenieurs aan de slag met het enorm ambitieuze project. Onder hun toezicht zwoegden duizenden arbeiders in zandstormen, slagregens, verzengende hitte en diepe kou om dit enorme project tot voltooiing te brengen. Ook in Kobani streken Duitse ingenieurs met hun ‘Kompagnie’ neer om behalve de spoorlijn ook een station te bouwen. Van dat oude station is niets meer terug te vinden, maar de huidige spoorlijn volgt nog steeds het tracé van de oude lijn, nu pal ten noorden van de stad.

Tijdens de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog werd het voornamelijk door Koerden bewoonde gebied overspoeld door vluchtende en gedeporteerde Armeniërs, slachtoffers van wat Turken een burgeroorlog en Armeniërs een genocide noemen. Een groot deel van hen vond hier een gruwelijke dood – het gebied wordt ook wel het Armeense kerkhof genoemd – maar er wisten ook enkele duizenden Armeniërs in de buurt van het treinstation te overleven.

De overlevenden kregen amper de tijd een nieuw leven op te bouwen. Op de restanten van het oude Osmaanse rijk had Atatürk na 1923 een Turkse republiek uit de grond gestampt, een republiek die een bikkelharde strijd uitvocht met feodale heersers en etnische groepen die zich weigerden in het stramien van de Turkse moderne staat te voegen. Dit leidde in 1925 tot een mislukte Koerdische opstand. Duizenden Koerden ontvluchtten vervolgens de nieuwe republiek om zich pal over de grens in het door de Fransen bestuurde Syrië te vestigen. In Kobani dus. Het waren deze Koerden, die de naam 'Kompagnie' verbasterden tot het Koerdische 'Kobani'. Kobani werd een vrijwel geheel Koerdische stad nadat de Armeniërs het zekere voor het onzekere namen en na de Eerste Wereldoorlog bijna allemaal vertrokken naar de Verenigde Staten of Sovjet-Armenië.

De Koerdische toeschouwers op de heuvel komen iedere dag terug naar het uitzichtpunt op de heuvel. Uit de spaarzame berichten via hun mobieltjes maken ze op dat de strijd omslaat. Iedere dag voeren Amerikaanse straaljagers bombardementen uit. Ze juichen als de vlag van IS wordt neergehaald en de IS-strijders uiteindelijk de stad moeten opgeven. Van Kobani is dan weinig meer over. Huizen zijn bezweken onder de bombardementen, de straten zijn verdwenen onder het puin en achtergelaten boobytraps maken een terugkeer levensgevaarlijk.

De strijd roept veel verontwaardiging op in het Westen. 'Schandelijk dat die Turkse soldaten alleen maar toekijken!' 'Waarom mogen die Iraakse Koerden dan wel die grens over?' De gemiddelde krantenlezer begint het te duizelen: 'Wat is het verschil tussen al die verschillende Koerden, sji'ieten en soennieten, Arabieren en Iraniërs?' 'Waarom vecht daar iedereen met iedereen?'

De ingewikkelde actualiteit

De strijd in Kobani laat een glimp zien van hoe ingewikkeld het conflict in het Midden-Oosten in elkaar steekt. Koerden

beconcurreren elkaar, maar trekken wel samen op tegen IS. Moslims vechten tegen elkaar, Jezidi's worden vervolgd door radicale soennieten. De Turkse overheid neemt een dubbelzinnige houding aan tegenover zowel de PKK/YPG als IS, en de VS oefent stevige druk uit op de Turken om een andere houding aan te nemen.

De enige manier om patronen in dit conflict te herkennen die de gebeurtenissen kunnen duiden, is door terug te gaan in de geschiedenis van de regio. 'It is history, not journalism, that has condemned the Middle East to war',² aldus Robert Fisk.

De geschiedenis van het Midden-Oosten is complex. Maar niet per se complexer dan bijvoorbeeld de Europese geschiedenis. Een Arabier zal het ook duizelen als hij geconfronteerd wordt met protestanten, lutheranen, Pruisen, Magyaren, leenheren en bisschoppen.

Als we over het Midden-Oosten spreken, dan bedoelen we daarmee vooral de landen die in en rondom de zogenoemde vruchtbare halve maan liggen, met name de landen Turkije, Syrië, Irak, Iran, Saoedi-Arabië en Egypte. Op die inperking valt van alles op te merken, maar om het verhaal niet ingewikkelder te maken dan het al is, hebben we ons tot dit gebied beperkt.

Leeswijzer

De vroegere rijken in het bewuste gebied, zoals het Romeinse, het Arabische en het Osmaanse rijk, boden veel vrijheid aan een in religieus en etnisch opzicht zeer diverse bevolking. De centrale staat en zijn leiders – of zij nu keizer, sultan of kalief als titel droegen – bezaten onmiskenbaar de macht, maar wilden of konden maar in zeer beperkte mate het leven van hun onderdanen beheersen. Koerden en Armeniërs spraken hun eigen taal, christenen en Jezidi's beoefenden hun eigen godsdienst, Grieken

² R. Fisk (2005). *The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East*, HarperCollins.

en Turkmene bestuurd hun eigen gemeenschap. In ruil voor die autonomie en een zekere bescherming respecteerden deze groepen de cliëntelistische relatie met het centrale gezag. Er was geen sprake van uniforme wetgeving of gelijkheid voor de wet, onderdanen waren geen zelfstandige burgers. Kortom: er was een staatsvorm die leek op het middeleeuwse feodale stelsel dat in Europa gangbaar was. Deze bestuursvorm, die eeuwenlang zeer succesvol bleek, behandelen we in hoofdstuk 2.

In hoofdstuk 3 beschrijven we hoe in de loop van de achttiende en vooral de negentiende eeuw, de laatste exponent van deze bestuursvorm, het Osmaanse rijk, tot zijn eigen verbazing door het zich moderniserende Westen voorbij werd gestreefd. Langzaam groeide het besef waar deze Westerse voorsprong uit voortkwam. Westerse landen maakten optimaal gebruik van de positivistische wetenschap, industrialiseerden en kwamen tot grote economische bloei. De kracht van al die ontwikkelingen balde zich op den duur samen in een nieuwe bestuursvorm, de natiestaat. Hierin vormden burgers samen een natie en die natie vormde een sterke twee-eenheid met de staat. Franse, Engelse en Duitse legers lieten zien hoe machtig zulke natiestaten waren.

Het Osmaanse rijk ging bijna geheel ten onder en na de Eerste Wereldoorlog werden de restanten opgedeeld. Turkije ontstond, en daarnaast nieuwe, soms kunstmatige aandoende staten als Irak en Syrië. De vraag is welke lessen Turken en Arabieren uit deze Westerse dominantie trokken. Kozen zij ook voor de moderne natiestaat? Zagen zij dat als de oplossing voor zichzelf om zich krachtig te ontwikkelen en zich daardoor aan de Westerse overheersing te ontworstelen? In Turkije deed men daartoe onder Atatürk een (half)geslaagde poging. De nieuwe Arabische staten, deels nog onder koloniaal gezag, hadden hier meer moeite mee. De Engelsen en Fransen hadden er eerder baat bij dat de verschillende stammen en clans naast en soms boven elkaar leefden en bestuurd werden via de oude, cliëntelistische bestuursvorm waarvan de leiders door het Westen werden benoemd. Met één grote verandering: alle verschillende groepen werden nu samengebracht in nieuw gevormde staten als Syrië

en Iran, iets wat de kans op onderlinge conflicten tussen de verschillende groepen vergrootte. De periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, en de invloed van gebiedseigen en vreemde machten op de stabiliteit in de regio, is onderwerp van hoofdstuk 4.

Deze gemankeerde staten in de Arabische wereld zijn ook na de Tweede Wereldoorlog een bron van instabiliteit gebleken. In hoofdstuk 5 schetsen we hoe revoluties een einde maakten aan de heerschappij van enkele van deze, door het Westen aangestelde leiders en hoe een nieuwe generatie leiders, de pan-Arabische socialisten, een hernieuwde poging deden om tegenover de onderlinge Arabische verdeeldheid en de westerse dominantie het ideaal van één onafhankelijke Arabische natiestaat te zetten. Die poging mislukte jammerlijk, waarna de ontevredenheid in de Arabische wereld een andere uitweg zocht. Dat verklaart deels de opkomst van het fundamentalisme in de jaren tachtig en daarna. In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 7, behandelen we dan de snelle opkomst van IS en gaan we in op de vraag waaruit IS voortkomt. Heeft de opkomst te maken met het feit dat er in het Midden-Oosten geen bindende natiestaten zijn ontstaan? Komt IS voort uit de teleurstelling omtrent de pan-Arabische oplossing? Is de Amerikaanse invasie van Irak hier debet aan? Of zijn er andere oorzaken voor de opkomst van IS aan te geven?

Kobani is in 2015 heroverd op IS. Amerikaanse bombardementen, Koerdische beschietingen en IS-mijnen hebben van de stad echter weinig overgelaten. Haar bewoners durven niet terug te keren en als ze dat wel doen, is er amper een mogelijkheid een nieuw bestaan op te bouwen. Een groot deel van de Koerden heeft inmiddels zijn toevlucht gezocht tot een van de troosteloze vluchtelingenkampen in de regio, of in wanhoop de oversteek gewaagd naar Griekenland. Misschien weten zij waarom dit conflict is uitgebroken, misschien wijten ze het geweld aan een buitenlands complot, misschien interesseert het hen niets meer waarom er werd gevochten en willen ze alleen maar rust.

De oorlog beperkt zich niet tot het Midden-Oosten. De trek van radicale moslims, opgegroeid in het Westen, naar IS-gebied, de aanslagen in onder andere Frankrijk en België en de stroom vluchtelingen richting Europa getuigen van dit onmiskenbare feit. De oorlog in het Midden-Oosten is in die zin ook in Europa gaande, en roept naast angst vele vragen op. Dit boek probeert er een aantal te beantwoorden.